

Applying Skinner's Methodology to the Interpretation of Texts of Historiography and History of Iranian-Islamic Thought

Amir Hossein Hatami¹

Received: Aug. 05, 2019; Accepted: Nov. 07, 2019

Extended Abstract

Texts of the History of Ideas according to their focus on the mentality of thinkers and theorists of the past have different content and nature than other historiographical texts. Because the mentality of any thinker is influenced by various political, social, historical, economic, religious, philosophical, and cultural components, analyzing such texts requires interdisciplinary tools and methods. Among the methodologies available in this field, Quentin Skinner's intentional-contextual methodology has been one of the most widely used. However, the focus of Skinner's studies has been mainly on political thought, but his methodology is based on interdisciplinary principles and both he and his commentators have applied this methodology in various fields of the humanities. Therefore, in this article, using the analytical-descriptive method, and by providing several examples of historiographical texts and history of Iranian-Islamic thought, the application of Skinner's interdisciplinary methodology in such texts was examined. According to the findings of the article, study of texts of historiography and history of Iranian-Islamic thought, according to the effect they receive from different fields of humanities, requires interdisciplinary methodologies. Thus, given its emphasis on the "intention" of the author, Skinner's interdisciplinary methodology can significantly help to understand these texts, and in particular to critically examine many of them.

Keywords: history of ideas, Quentin Skinner, interdisciplinary methodology, Textualism, Contextualism

---

1. Assistant Professor of History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran

✉ hatami@hum.ikiu.ac.ir

INTRODUCTION

Analyzing the texts of the history of ideas is in many ways more difficult than other historiographical texts. These texts, according to their focus on the mentality of thinkers and theorists of the past, have different content and nature than other historiographical texts. The mentality of any thinker is influenced by various political, social, historical, economic, religious, philosophical, and cultural components. For this reason, experts in this field have used different approaches and methodologies to deal with these texts. Textualist and Contextualist approaches are the most common of these methodologies. Textualist Methodology usually focuses on the texts independent from the social and historical contexts from which they originated. The best way to approach these texts is to focus the mind on the basic concepts within the text itself. Contextualists, on the other hand, focus on the social conditions and intellectual contexts that have given rise to the text and in this way the text and its creator are marginalized to a considerable extent.

2. PURPOSE

Nevertheless, due to the influence of different fields of knowledge on the texts of the history of ideas as well as the shortcomings of existing methodologies (including Textualist and) Contextualist, the main assumption of this article is that valid interdisciplinary methodologies are needed to seriously and critically review the texts of the history of ideas. For this reason, the main purpose of this article is to find and introduce an interdisciplinary methodology for reviewing the texts of both the history and historiography of Iranian-Islamic thought.

3. METHODOLOGY

Among the methodologies available in this field, Quentin Skinner's Intentional-contextual methodology has been one of the most widely used. This interdisciplinary methodology is based on the philosophy of language that Skinner has used for studies related to various disciplines of the humanities. Skinner makes serious criticisms of the Textualist approach and shows more empathy with the Contextualist approach. However, he tries to avoid intense Contextualism and considers it insufficient to decipher the meaning of a text. Skinner raises the question of what appropriate method should be used to study thought-related texts in the various disciplines of the humanities. To answer this question, he has presented his Intentional-contextual methodology, which focuses mainly on the intention of the author of these texts.

4. RESULT

According to the findings of the article, study of texts of historiography and history of Iranian-Islamic thought, according to the effect they receive from different fields of humanities, requires interdisciplinary methodologies. Thus, given its emphasis on the "intention" of the author, Skinner's interdisciplinary methodology can significantly help to understand these texts, and in particular to critically examine many of them.

5. DISCUSSION

Skinner categorizes his critiques of the textualist view as "myths". The most important of these myths are: mythology of doctrines, mythology of coherence, mythology of prolepsis, and historical foreshortening. In this article, these myths are explained and then they are applied to examples from the history of Iranian-Islamic thought. As mentioned, Skinner criticizes the Textualist approach, but at the same time avoids intense contextualism. Intense contextualism refers to an approach that completely reduces the text to context and so it ignores the creator of the text and therefore cannot understand the text accurately. Is this a quotation or a summary? If it is a quotation there should be no change, of course, but the sentence is worded poorly. As written, it is the text itself that cannot understand the text accurately. Who is the party who cannot understand? (Skinner, 1393, 139). Based on what was said, it became clear that Skinner does not deny Contextualism, but considers it insufficient to comprehend the text. For this reason, in addition to paying attention to the context, he considers it necessary to understand the intention within the text in order to understand the exact meaning of the text. The "intention" expressed by Skinner is based on John Austin's philosophy of language and his theory of "Speech Act". Austin distinguishes between three different levels of speech acts for a more accurate explanation: I cautionary, Illocutionary, perlocutionary (Searle, 1385, 33; Magee, 1374, 304). From these three levels of verbal action, Skinner based the methodology of his thought history on Illocutionary. But how could one detect these Illocutionary intentions? In fact, from Skinner's point of view, we should focus not only on the particular text we are interested in, but also on what he calls the "mentality of an era" (Skinner, 1393, 139).

6. CONCLUSION

Based on what has been said, we can now accept with more confidence that Skinner's Intentional-contextual methodology can be considered as a suitable way of interpreting historiographical texts in the history of Iranian-Islamic thought. Applying this methodology can reveal misleading misunderstandings and

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

shortcomings in many historiographical and historical texts and help the researcher to better understand the meaning of these texts.

7. NOVELTY

However, all the examples that Skinner uses in explaining his interdisciplinary methodology are from the history of Western thought, and his methodology has the potential to be used in the history of thought of other lands as well. This article shows for the first time that Skinner's interdisciplinary methodology can be very useful in reviewing texts in the history of Iranian-Islamic thought.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Vol. 12
No. 1
Winter 2020

BIBLIOGRAPHY

- Abed Al-Jabri, M. (2001). *Jedāl-e kalām, erfān va falsafe dar tammadon-e Eslami* [Controversy over theology, mysticism and philosophy in Islamic civilization] (R. Shirazi, Trans.). Tehran, Iran: Yādāvarān.
- Abed Al-Jabri, M. (2008). *Mā va mirās-e falsafi-ye-mān* [We and our philosophical heritage] (M. Ale Mahdi, Trans.). Tehran, Iran: Sāles.
- Adamiyat, F. (1961). *Fekr-e azādi va moqadame-ye nehzat-e mašrutiyat* [Thought of Freedom and the Introduction to the Constitutional Movement]. Tehran, Iran: Soxan.
- Adamiyat, F. (1978). *Andiṣehā-ye Mirza Aghakhan-e Kermani* [Thoughts of Mirza Aghakhan-e Kermani]. Tehran, Iran: Payām.
- Arkoun, M. (1997). *Naz'at al-Ansana fi-l-fikr al-'arabiyy: Jil-o Miskawayh va Towhidi* [L'Humanisme Arabe Au Ive -Xe Siecle: Miskawayh, Philosophe Et Historien] (H. Saleh, Trans.). Beirut, Lebanon: Dār al-Sāqī. (Original work published 1973)
- Badawi, A. (1982). *Al-Naz'at al-ensaniyah fil-fikr al-'Arabi*. [Humanism in Arabic thought]. In: *Al-Ensaniyah va Al-Wojudiya Fil-Fikr Al-'Arabi*. Kuwait and Beirut: Vekālat-Al Matbu'āt va Dār Al-Qalam.
- Bardsiri kermani, M. A. (2008). *Ayine-ye sekandari* [Mirror of Alexandria] (A. Haghdar, Ed.). Tehran, Iran: Češme.
- Fay, B. (2004). *Pārādāymšenāsi-ye olum-e ensāni* [Contemporary philosophy of social science: A multicultural approach] (M. Mardiha, Trans.). Tehran, Iran: Research Institute of Strategic Studies. (Original work published 1996)
- Ghaderi, H. (1991). *Andiše-ye siyāsi-ye Ghazālī* [Al-Ghazali political thought]. Tehran, Iran: Office of Political and International Studies.
- Ghadimi Gheydari, A. (2014). *Tadāvom va tahavol-e tārix-nevisi dar Irān-e asr-e Qājār* [Continuity and evolution of historiography in Qajar Iran]. Tehran, Iran: Research Institute of Islamic History.
- Ibn-e Sina, Abu Ali (1937). *Išārāt va tanbihāt* (Introduction of Seyyed Nasrullah Taghavi on the translation of *Išārāt*). Tehran, Iran: N.P.
- Ismail, M. (2009). *Naghd-e tārix pezuhi-ye Eslami* [Critique of the history of Islamic research] (H. Judaki, Trans.). Tehran, Iran: Pezuheškadeh-ye Tārix-e Eslām.
- Jamshidiha, Gh., & Mirzaie, M. (2014). *Barresi-ye jāme'ešenās budan-e Ebn-e Khaldun bā tekye bar qavā'ed-e raveš šenāxti-ye Ēmile Durkheim* [Was Ibn Khaldun a sociologist? with Emphasis on Emil Durkheim's Methodological Rules]. *Motāle'āt-e ma'refati dar dānešgāh-e Eslami*, 18(2), 278-296.
- Kafi, M. (2012). *Ebn-e Khaldun va jāme'ešenāsi-ye tāixi* [Ibn Khaldun and historical sociology]. *Journal of Islam and Social Sciences*, 4(8), 126-140.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Karimi Zanjani Asl, M. (1996). Āyin-e siyāsi-ye Ešrāqi: Boniyādhā va Osul [Ishraghi political religion: Foundations and principles]. *Čistā*, (134), 314-323.
- Kraemer, J. (1996). *Ehyāy-e farhangi dar ahd-e Āl-e Buyid: Ensāngerāyi dar asr-e Renaissance-e Islami* [Humanism in the Renaissance of Islam: The cultural revival during the Buyid Age] (M.S. Hanaie Kashani, Trans.). Tehran, Iran: Našr-e Dānešgāhi. (Original work published 1992)
- Magee, B. (1995). *Mardān-e andiše* [Men of ideas: Some creators of contemporary philosophy] (Fooladvand, E., Trans.). Tehran, Iran: Tarh-e Now. (Original work published 1978)
- Mahmoodpanahi, M.R. (2015). Barresi-ye raveš šenāsi-ye hermeneutic Qasdgerā-ye Skinner [Study of Skinner's intentional Hermeneutic methodology]. *Journal of Political Research*, 2(3), 145-178.
- Makdisi, G. (1990). *The rise of Humanism in classical Islam and the Christian West*. Edinburgh University Press.
- Meisami, J. S. (2012). *Tārixnegāri-ye Farsi (Sāmāniyān, Qaznaviyān, Saljuhiyān)* [Persian historiography: To the end of the twelfth century] (M. Dehghani, Trans.). Tehran, Iran: Našr-e Māhi. (Original work published 1999)
- Melville, C. (2012). *Persian historiography: A history of Persian literature* (E. Yarshater, Ed.). London, New York: I.B Tauris.
- Mortazavi, Kh. (2006). Barresi-ye āsar-e Skinner va kāvoši dar naqd-e vey bar methodology-ye qerā'at-e zamīnē'i [Study of Skinner's works and review of his critique of the methodology of contextual reading]. *Ghabasat*, 11(42), 155-170.
- Mortazavi, Kh. (2009). Kāvoši dar raveš šenāsi-ye tārix-e andiše-hā-ye siyāsi [Study in the history of political thoughts methodology]. *Journal of Politics*, 39(1), 285-304.
- Nasr, S.H. (1992). *Se hakim-e mosalmān* [Three Muslim philosophers]. Tehran, Iran: Šerkat-e Sahāmi-ye Ketābhā-ye Jibi.
- Nozari, H., & Poorkhodagholi, M. (2010). Raveš šenāsi-ye motāle-ye andiše-ye siyāsi: methodology-ye Quentin Skinner [Methodology of political thought studies: Quentin Skinner Methodology]. *Journal of Political Science*, (11), 95-119.
- Saneie, M. (2006). Aqlāniyat va andiše-ye Rāzi [Rationality in Rāzi Thought]. *Āyene-ye ma'refat*, (8), 55-72.
- Searle, J.R. (2006). *Afāl-e goftāri: Jostāri dar falsafe-ye zabān* [Speech acts: An essay in the Philosophy of Language] (M.A. Abdollahi, Trans.). Qom, Iran: Pežuhešgāh-e Olum va farhang-e Eslami. (Original work published 1969)
- Skinner, Q. (2001). *Machiavelli* [Machiavelli] (E. Fooladvand, Trans.). Tehran, Iran: Tarh-e now. (Original work published 1981)
- Skinner, Q. (2014). *Binešhā-ye elme siyāsat: dar bāb-e raveš* [Visions of politics: Metodology] (F. Majidi, Trans.). Tehran, Iran: Farhang-e Jāvid. (Original work published 2002)

- Skinner, Q. (2014). *Bonyādhā-ye andīše-ye siyāsi-ye modern* [The foundations of modern political thought] (K. Firoozmand, Trans.). Tehran, Iran: Āgāh. (Original work published 1978)
- Tabatabaie, J. (2009). *Darāmadi falsafi bar tārix-e andīše-ye siyāsi dar Irān* [Philosophical introduction to the history of political thought in Iran]. Tehran, Iran: Kavir.
- Tabatabaie, J. (2011). *Khāje Nezāmolmolck-e Toosi: Gofār dar tadāvome farhangi* [Khaje Nezamolmolck-e Toosi: Speech in cultural continuity]. Tehran, Iran: Negāh-e Mo'āser.
- Tully, J. (2004). Raveš šenāsi-ye Skinner dar andīše-ye siyāsi [Skinner's methodology in political thought] (Gh. Behrooz Lak, Trans.). *Journal of Political Science*, 7(28), 57-84.
- Tully, J. (Ed.) (1988). *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Turner, R. (Ed.) (1987). *Thinker of the twentieth century* (2nd ed.). London and Chicago: ST. James Press.
- Valdman, M. (1996). *Zamāne, zendegi va kārnām-e Beyhaqi* [Toward a theory of historical narrative: A case study in Perso-Islamicate Historiography] (A. Mansoureh Ettehadih). Tehran, Iran: Našr-e Tārix-e Iran. (Original work published 1980)

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

کاربرد روش‌شناسی اسکینر در تفسیر متون تاریخ‌نگاری و تاریخ اندیشه ایرانی-اسلامی

امیرحسین حاتمی^۱

دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۴ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۰۱

چکیده

متون تاریخ اندیشه عمدتاً با توجه به تمرکز و ابتنائشان بر ذهنیت اندیشمندان و نظریه‌پردازان گذشته، واجد محتوا و ماهیت متمایزی نسبت به دیگر متون تاریخ‌نگارانه هستند. از آنجا که ذهنیت هر اندیشمند، متأثر از مؤلفه‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، تاریخی، اقتصادی، مذهبی، فلسفی و فرهنگی است، تحلیل و بررسی اینگونه متون مستلزم ابزارها و روش‌های میان‌رشته‌ای است. چرا که تنها با کاربرد یک روش‌شناسی میان‌رشته‌ای است که می‌توان همه این مؤلفه‌های متنوع را به درستی تحلیل نمود. از میان روش‌شناسی‌های موجود در این زمینه، روش‌شناسی قصدی - زمینه‌گرای کوئنتین اسکینر استاد و پژوهشگر اندیشه سیاسی، یکی از پرکاربردترین‌ها بوده است. گرچه عمدتاً تمرکز مطالعات اسکینر بر حوزه اندیشه سیاسی بوده است، اما روش‌شناسی او بر پایه و اصول میان‌رشته‌ای بنا شده و هم خود او و هم شارحان و مفسران آثارش، این روش‌شناسی را در رشته‌های مختلف علوم انسانی به کار بسته‌اند. از این رو در این مقاله تلاش شده تا با روش تحلیلی-توصیفی، و با ذکر نمونه‌های متعددی از متون تاریخ‌نگاری و تاریخ اندیشه ایرانی-اسلامی، کاربرد روش‌شناسی میان‌رشته‌ای اسکینر در اینگونه متون مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. بنابر یافته‌های مقاله، مطالعه و بررسی متون تاریخ‌نگاری و تاریخ اندیشه ایرانی-اسلامی با توجه به تأثیری که از حوزه‌های مختلف علوم انسانی می‌پذیرند، نیازمند روش‌شناسی‌های میان‌رشته‌ای است. در این میان روش‌شناسی میان‌رشته‌ای اسکینر با توجه به تأکیدی که بر «قصد و نیت» نویسنده دارد، می‌تواند به میزان قابل‌توجهی به فهم این متون و به‌ویژه بررسی انتقادی بسیاری از آنها کمک کند.

کلیدواژه‌ها: تاریخ اندیشه، کوئنتین اسکینر، روش‌شناسی میان‌رشته‌ای، متن‌گرایی، زمینه‌گرایی

۱. استادیار تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

hatami@hum.ikiu.ac.ir ✉

۱. مقدمه

تحلیل و بررسی متون تاریخ اندیشه، از بسیاری جهات دشوارتر از دیگر متون تاریخ‌نگارانه است. این دشواری بیشتر به ماهیت و محتوای فکری و تحلیلی این گونه متون برمی‌گردد. این متون کمتر به وقایع و حقایق عینی و خارجی می‌پردازند و بیشتر حاوی نظریات و دیدگاه‌های تحلیلی نویسندگان‌شان پیرامون موضوعی خاص هستند. نظریات و دیدگاه‌هایی که متأثر از مؤلفه‌های متنوع تاریخی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و حتی فلسفی‌اند. به همین دلیل صاحب‌نظران این حوزه، رویکردها و روش‌شناسی‌های متفاوتی برای مواجهه با این متون به کار بسته‌اند. دو رویکرد متن‌گرا و زمینه‌گرا رایج‌ترین این روش‌شناسی‌ها هستند. روش‌شناسی متن‌گرا معمولاً با انتزاع متون از زمینه‌های اجتماعی و تاریخی که این متون در آن و متأثر از آن پدید آمده‌اند، صرفاً بر خود متن به صورت مستقل از هر چیز دیگر متمرکز می‌شود. باورمندان به این روش‌شناسی معتقدند متون کلاسیک در زمینه اندیشه‌های اخلاقی، سیاسی، مذهبی و ... نوعی «حکمت جاودانه» را در قالب «اندیشه جهان‌گستر» شامل می‌شوند و بر پایه اصولی «بی‌زمان» بنا شده‌اند که دارای اعتبار همیشگی‌اند. بنابراین بهترین راه برای نزدیک شدن به این متون، متمرکز کردن ذهن بر مفاهیم بنیادین و «پرسش‌های ابدی» مندرج در خود متن است. در مقابل زمینه‌گرایان بر شرایط اجتماعی و زمینه‌های فکری ای متمرکز می‌شوند که زمینه ظهور متن را فراهم آورده‌اند و بدین صورت در واقع متن و پدیدآورنده آن را به میزان قابل ملاحظه‌ای به حاشیه می‌برند.

پیش‌فرض اصلی این مقاله آن است که با توجه به تأثیرپذیری متون تاریخ اندیشه از حوزه‌های مختلف معرفتی و همچنین کاستی‌های روش‌شناسی‌های موجود (از جمله متن‌گرا و زمینه‌گرا)، برای بررسی جدی و انتقادی متون تاریخ اندیشه به روش‌شناسی‌های معتبر میان‌رشته‌ای نیاز است.^۱ از میان روش‌شناسی‌های موجود در این زمینه، روش‌شناسی قصدی زمینه‌گرای کوشنتین

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۳۰

دوره ۱۲، شماره ۱
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۵

۱. از آنجا بحث از چیستی، چرایی و ضرورت استفاده از روش‌شناسی‌ها و مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه‌های مختلف علوم انسانی نیازمند تحقیقات و مطالعات مستقل و جداگانه است و بحث مبسوط از آن در این مقاله نمی‌گنجد، خوانندگان علاقه‌مند می‌توانند به منابعی که در پی می‌آید رجوع کنند: ۱. برزگر، ابراهیم (۱۳۷۸). تاریخچه، چیستی و فلسفه پیدایی علوم میان‌رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱(۱)، ۷۳-۶۵؛ ۲. بحرانی، مرتضی (۱۳۹۲). رشته، میان‌رشته و تقسیم‌بندی علوم. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۲(۵)، ۵۹-۳۷؛ ۳. ابراهیمی، مرتضی (۱۳۹۳). بررسی ضرورت‌های مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه علوم انسانی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۲(۶)، ۱۹-۳۲.

اسکینر^۱، استاد و پژوهشگر اندیشه سیاسی، یکی از پرکاربردترین‌ها بوده است. این روش‌شناسی میان‌رشته‌ای مبتنی بر فلسفه زبان است که اسکینر آن را برای مطالعات مرتبط با رشته‌های مختلف علوم انسانی به کار گرفته است. اسکینر نقدهای جدی بر رویکرد متن‌گرا وارد می‌کند و همدلی بیشتری با رویکرد زمینه‌گرا نشان می‌دهد. با این حال، تلاش می‌کند از زمینه‌گرایی قوی بپرهیزد و آن را برای رسیدن به معنای یک متن ناکافی بداند. اسکینر این پرسش را مطرح می‌کند که چه روش مناسبی را برای مطالعه متون مربوط به اندیشه در رشته‌های مختلف علوم انسانی باید به کار گرفت؟ او برای پاسخ به این پرسش، روش‌شناسی قصدی-زمینه‌گرای خود را که عمدتاً متمرکز است بر قصد و نیت نویسنده این متون، ارائه داده است. مهم‌ترین مقالات اسکینر در این زمینه در قالب کتاب بینش‌های سیاست (۱۳۹۳) منتشر شده است.

به‌رغم ماهیت میان‌رشته‌ای روش‌شناسی اسکینر، از آنجا که او در واقع بیشتر به‌عنوان پژوهشگر اندیشه سیاسی شهرت یافته است، تحقیقات و مقالاتی که در ایران درباره او منتشر شده، نظیر نوذری و پورخداقلی (۱۳۸۹)، مرتضوی (۱۳۸۸) و (۱۳۸۵)، محمودپناهی (۱۳۹۴)، جیمز تولی^۲ (۱۳۸۳)، همگی روش‌شناسی او را از منظر اندیشه سیاسی مورد بررسی قرار داده‌اند. بنابراین، در این مقاله تلاش شده تا با تمرکز بر وجه میان‌رشته‌ای روش‌شناسی اسکینر، ضمن ذکر نمونه‌های متعدد از متون تاریخ‌نگاری و تاریخ‌اندیشه ایرانی-اسلامی (جدید و قدیم)، امکان کاربست این روش‌شناسی در این‌گونه متون مورد بحث و تحلیل قرار گیرد. برای این کار، ابتدا به‌شیوه خود اسکینر نقدهای او بر دو رویکرد متن‌گرا و زمینه‌گرای افراطی بیان و سپس روش‌شناسی خاص خود او توضیح داده می‌شود. در میان همین بحث‌ها، کاربست موردنظر این مقاله نیز بررسی خواهد شد.

۲. کاستی‌های نظریه‌های متن‌گرا

اسکینر نقدهای خود را بر نگرش متن‌گرا تحت عنوان «اسطوره‌ها» طبقه‌بندی می‌کند و از این راه تلاش می‌کند به شکل منظم و طبقه‌بندی‌شده این نگرش را نقد نماید.

1. Quentin Skinner
2. James Tully

۲-۱. اسطوره آموزه‌ها

از نظرگاه اسکینر نخستین اسطوره، «اسطوره‌شناسی آموزه‌ها»^۱ است. این اسطوره به چندین شکل ظهور می‌کند. نخست این خطر وجود دارد که برخی از اظهارنظرهای پراکنده و اتفاقی یک نظریه‌پرداز کلاسیک به آموزه یا دکترین وی در زمینه یکی از مضمون‌های مورد انتظار بدل گردد. این امر به نوبه خود موجب می‌شود که دو نوع خاص بی‌معنایی تاریخی به وجود آید. یکی از آن دو بیشتر مختص زندگی‌نامه‌های فکری است که در آنها تمرکز بر روی یکایک اندیشمندان است. دیگری مختص تاریخچه‌های اندیشه‌ها است که تمرکز آنها بر خود پیدایش «اندیشه» است.

خطر خاصی که به زندگی‌نامه‌های فکری مربوط می‌شود، خطر ناهمخوانی زمانی است. شاید «کشف شود» که نویسنده معینی به استناد تشابهی تصادفی از حیث کاربرد اصطلاحات، درباره بحث یا استدلالی دارای نظری بوده است که در اصل نمی‌توانسته قصد پرداختن به آن را داشته باشد. برای نمونه مارسیلیوس پادونایی^۲ در جایی از کتاب خود به نام مدافع صلح مطالبی اختصاصاً ارسطویی درباره نقش اجرایی حکمرانان در مقابل نقش قانون‌گذاری مردم بیان می‌کند. مفسری متعلق به عصر جدید که با آن قطعه برخورد می‌کند، ممکن است بر این مبنا، آموزه تفکیک قوا را به مارسیلیوس نسبت دهد. در حالی که این آموزه نخستین بار حدود دو سده پس از درگذشت مارسیلیوس پدید آمد و او چیزی از این عقیده نمی‌دانست. اینجا معنایی به نویسنده‌ای نسبت داده شده که او نمی‌توانسته قصد انتقال و القاء آن را داشته باشد. حال در این مورد و موارد مشابه که ممکن است نویسنده معینی به چنین آموزه‌ای تلویحاً اشاره کند، با این پرسش بی‌پاسخ روبه‌رو می‌شویم که اگر نویسنده قصد داشته آموزه‌ای را که به او نسبت داده می‌شود به نحوی صریح بیان کند، چرا باید چنین آشکار در انجام آن درمانده باشد، به گونه‌ای که بازسازی مقاصد یا نیت‌های ادعایی او از لابه‌لای حدس‌ها و اشاره‌ها بر عهده مورخ گذاشته شود؟ (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۱۷-۱۱۴).

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۳۲

دوره ۱۲، شماره ۱
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۵

1. Mythology of Doctorines
2. Marsilius of Padua

با این وصف اگر مفهومی امروزی را به زمانی ناهمخوان نسبت دهیم، دچار این اسطوره شده‌ایم. در تاریخ‌نگاری اندیشه اسلامی به موارد متعدد این اسطوره برمی‌خوریم. برای نمونه می‌توان به پژوهشگرانی اشاره نمود که برخی از اندیشمندان مسلمان سده‌های سوم و چهارم هجری را «اومانیس‌های» بزرگی دانسته‌اند. محققانی نظیر محمد ارکون، جوئل کرم، جرج مقدسی و عبدالرحمن بدوی با خوانشی امروزی از اندیشه اندیشمندانی مانند مسکویه و ابوحنیف توحیدی به چنین برداشتی رسیده‌اند (ارکون، ۱۹۷۷؛ کرم، ۱۳۷۵؛ بدوی، ۱۴۰۳؛ و مقدسی، ۱۹۶۹).

در نمونه‌ای دیگر به این تحلیل از چرایی ظهور و افول اندیشه و تمدن اسلامی نگاه کنید: «ما شکل‌گیری اندیشه اسلامی را نتیجه بیداری بورژوازی در خلال دوره میان نیمه قرن دوم و نیمه قرن سوم هجری می‌دانیم. همان‌گونه که شکوفایی آن مرهون بیداری دیگر و یا آخرین بیداری در خلال نیمه قرن چهارم و نیمه قرن پنجم هجری است و نابسامانی و اضمحلال آن نیز نتیجه پیروزی فنودالیزم نظامی بر بورژوازی از نیمه قرن پنجم هجری است» (اسماعیل، ۱۳۸۸، ۳۷). همین نویسنده جایی دیگر برای شرح و تبیین این دوره متحول در تمدن اسلامی از دو گرایش «عقل‌گرایانه لیبرالیستی بازاندیش» در برابر «نص‌گرایی متفابیزیکی خشک بی‌روح» صحبت می‌کند که اولی «در نظفه خفه شد» (همان، ۶۰). همین‌جا نویسنده اخوان‌الصفای را یک «جریان فکری لیبرال» توصیف می‌کند که با هدف روشنگری و به‌منظور انقلاب در صحنه بازی می‌کرد (همان). روشن است انطباق مفاهیم امروزی اومانیزم، بورژوازی و لیبرالیسم بر اندیشه اسلامی سده چهارم و پنجم هجری تا چه اندازه اسطوره‌پردازانه و به دور از واقعیت‌های تاریخی و ناهمخوان با آن است. اسطوره آموزه‌ها را همچنین می‌توان از خلال تاریخچه اندیشه‌ها شرح داد. در این اسطوره هدف آن است که ریخت‌شناسی آموزه معینی را در سیر بسط و گسترش تاریخی اش تشریح و توصیف کنیم. این آموزه معین بیشتر به صورت «باشنده‌ای مستقل» انگاشته می‌شود که خود مسیر رشد و گسترش خود را طی می‌کند. در نتیجه، داستان به‌سادگی با زبانی بیان می‌شود که برای توصیف اندام‌واره‌ای رشدیابنده مناسب باشد. برای نمونه، به ما

گفته می‌شود که «زایش» اندیشه پیشرفت، زایش نسبتاً ساده‌ای بود، اما اندیشه تفکیک قوا با دشواری بیشتری زاده شد. در اینجا متفکران نقش به‌وجودآوردندگی اندیشه‌ها را ندارند بلکه صرفاً آنها را کشف می‌کنند. این «شی‌انگاری‌ها» نوعی مسیر بی‌معنایی و کج‌فهمی تاریخی را طی می‌کند. مورخ در این مسیر به هیچ امری نمی‌پردازد جز خاطر نشان ساختن اینکه آموزه‌های گذشته چگونه آموزه‌های بعدی را «پیش‌بینی» کرده‌اند. مارسلیوس پادونایی به سبب «پیش‌بینی قابل ملاحظه» اش در مورد اندیشه ماکیاولی شخصیتی در خور توجه است. ماکیاولی از آن روی در خور توجه است که اساس کار را برای مارکس فراهم کرد. نظریه جان لاک دربارهٔ علائم به عنوان «پیش‌بینی متافیزیکی بارکلی» جلب توجه می‌کند و ... (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۱۸-۱۱۷).

در اینجا نیز اگر مانند بسیاری از پژوهشگران ایرانی مسلمان علاقمند به دورهٔ رنسانس اسلامی، بر این باور باشیم که اندیشمندان بزرگ مسلمان بسیاری از مفاهیم مترقی مدرن غربی را قبلاً پیش‌بینی کرده‌اند، احتمالاً دچار این اسطوره‌پردازی شده‌ایم. برای نمونه، اگر بر این عقیده باشیم که «زکریای رازی به شیوه‌ای که بعدها مورد استفاده جان لاک واقع شد سعی می‌کند برای اثبات برابری [انسان‌ها] دلایل کلامی اقامه کند» و یا اینکه تأکید کنیم ردپای راسیونالیسم را می‌توان در آثار نویسندگان ایرانی سده‌های نخستین اسلامی مشاهده کرد و یا حتی «اجزای بسیاری از آنچه امروز مدرنیته نامیده می‌شود در آثار باقی مانده از فارابی، ابوریحان، سهروردی و محمدبن زکریای رازی به چشم می‌خورد» (صانعی، ۱۳۸۵، صفحات متعدد)، در بند این اسطوره افتاده‌ایم.

آنچه تا کنون ذکر شد به نخستین صورت اسطوره‌شناسی آموزه‌ها مربوط بود که از جهات گوناگون شامل فهم اشتباه برخی از اظهارنظرهای پراکنده یا اتفاقی یکی از نظریه‌پردازان کلاسیک پیرامون آموزه‌اش دربارهٔ یکی از مضمون‌هایی است که مورخ احتمالاً انتظارش را دارد. اما دومین صورت این اسطوره نقطهٔ مقابل این اشتباه است. در این اسطوره، نظریه‌پرداز کلاسیکی که از عهده عرضه کردن آموزه‌ای قابل تشخیص دربارهٔ یکی از مضمون‌هایی که از نظر ما اهمیت دارد، ناتوان است، به سبب قصور در اجرای وظیفه واقعی اش مورد انتقاد قرار می‌گیرد. شرح اصلی این صورت اسطوره‌شناسی آموزه‌ها مجهز کردن نظریه‌پردازان کلاسیک

با آموزه‌هایی است که از حیث تناسب با موضوع‌شان مورد توافق‌اند؛ اما نظریه‌پردازان بدون علت مشخصی درباره آن سخن نگفته‌اند. برای نمونه، زمانی که بگوییم توماس آکویناس درباره «نافرمانی مدنی احمقانه» سخنی نگفته، ولی می‌توانیم مطمئن باشیم که «او این عمل را نمی‌پسندید»، یا اینکه مارسیلیوس مسلماً دموکراسی را تأیید می‌کرد زیرا «فرمانروایی مستقلی که وی از آن حمایت می‌کرد، بر مردم متکی بود»، دقیقاً همین اشتباه را مرتکب شده ایم که «ما» صاحب‌نظری را به نظریه‌ای مجهز می‌کنیم که او از آن اطلاعی هم نداشته است. این اشتباه می‌تواند وسیله‌ای باشد برای تثبیت پیش‌داوری‌های مان در مورد اندیشمندان گذشته. به این ترتیب «تاریخ در واقع به صورت مجموعه‌ای از حقه‌هایی درمی‌آید که ما به مردگان می‌زنیم». (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۲۲-۱۲۰).

یکی از صورت‌های رایج‌تر این اسطوره‌شناسی انتقاد کردن از نویسندگان کلاسیک طبق این فرض است که می‌گوید «این نویسندگان به احتمال قوی قصد داشته‌اند با نوشته‌هایی که به وجود آورده‌اند منظم‌ترین و سنجیده‌ترین مشارکتی را که از عهده‌اش برمی‌آمده‌اند در خدمت رشته خود داشته باشند». برای نمونه اگر در ابتدا «فرض شود» که کتاب دو رساله جان لاک شامل همه آموزه‌هایی است که وی شاید خواسته باشد آنها را در مورد «قانون طبیعی و جامعه سیاسی» تشریح کند، سپس به آسانی می‌توان پرسید و از او انتقاد کرد که چرا او در «دفاع و حمایت از دولتی جهانی» درمانده است؟ یا اینکه اگر در ابتدا «فرض شود» که یکی از هدف‌های منتسکیو در کتاب روح‌القوانین شرح دادن نوع جامعه‌شناسی معرفت بوده است، آنگاه می‌توان ناتوانی او را در توصیف عوامل تعیین‌کننده اصلی آن ضعف به شمار آورد و از او انتقاد کرد که چرا نتوانسته از نظریه خودش بهره‌برد (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۲۵-۱۲۴).

در تاریخ‌نگاری اسلامی، یکی از رایج‌ترین و فراگیرترین اسطوره‌ها، نمونه ابن‌خلدون است. همان‌گونه که بسیار مشهور است اگر فرض شود ابن‌خلدون بنیان‌گذار دانش جامعه‌شناسی و یا پدر جامعه‌شناسی تاریخی است، یا «فرضاً» بخواهیم «جامعه‌شناس بودن ابن‌خلدون را با تأکید بر قواعد روش‌شناختی امیل دورکیم» اثبات کنیم (تلاش برای اثبات این فرض را در این منبع ببینید: جمشیدیها، ۱۳۹۳؛ تلاش برای توضیح جامعه‌شناسی تاریخی ابن‌خلدون را هم در این منبع ببینید: کافی، ۱۳۹۱)، و سپس از او انتقاد کنیم که چرا این «بنیان‌گذار جامعه‌شناسی و

جامعه‌شناسی تاریخی» آنچه در باب این دو دانش در مقدمه خود گفته را در اثر اصلی یعنی العبر به کار نبرده و نتوانسته از آن بهره برد، دچار این اسطوره شده‌ایم.

اسکنیر در نقد این اسطوره به درستی تصریح می‌کند که در تمامی وجوه این اسطوره همچنان باید پرسید آیا هیچ‌یک از این نویسندگان هرگز قصد داشته است - یا اصولاً می‌توانسته قصد داشته باشد - کاری را انجام دهد که به سبب انجام ندادنش سرزنش بشود؟

۲-۲. اسطوره همسازی یا انسجام

نوع دومی از اسطوره، اسطوره همسازی یا انسجام^۱ است. این اسطوره اغلب زمانی رخ می‌دهد که پژوهشگری خود را ملزم به «بیرون کشیدن» یک سیستم یا نظامی فکری همساز و منسجم از متون اندیشمندان کلاسیک بداند. ممکن است این پژوهشگر بر همین مبنا آراء ناهمساز و غیرمنسجم و یا حتی متعارض یک اندیشمند را برای یافتن یک پیام یا نظریه، به‌رغم ناسازگاری آشکارشان، گرد آورد. در این اسطوره هدف بلندپروازانه همواره دست‌یافتن به تفسیری وحدت‌یافته و رسیدن به عقیده‌ای همساز درباره نظام فکری مؤلف است. برای نمونه، اگر درباره اصلی‌ترین مضمون‌های مربوط به فلسفه سیاسی هابز تردید در کار باشد، طبق این اسطوره وظیفه مفسر خواهد بود که همسازی درونی آموزه او را کشف کند. متن‌هایی چون لویاتان را بارها و بارها بخواند تا آنکه عبارت روشنگری را بیابد که در آن استدلال «به انسجام رسیده باشد». اگر هیچ‌گونه نظام همساز و منسجمی وجود نداشته باشد که به راحتی در دسترس پژوهشگر قرار گیرد، وظیفه مفسر است که در یکایک آثار به‌طور مرتب به کندوکار پردازد تا «درجه‌الاولی همخوانی در کل مجموعه آثار» او «به هر قیمتی»، چنان‌که باید و شاید، به نمایش درآید. این شیوه به اندیشه‌های اندیشمندان بزرگ نوعی همسازی و انسجام (نظام فکری منسجم) می‌بخشد که خود آن اندیشمند شاید هرگز به آن دست نیافته و یا هرگز سودای دست یافتن به آن را هم نداشته است (اسکنیر، ۱۳۹۳، ۱۲۷-۱۲۶).

در این اسطوره، پژوهشگر در واقع تلاش می‌کند تعارضات فکری یک اندیشمند را به نفع یک نظام فکری بی‌تعارض و منسجم مورد نظر خود حذف کند. برای نمونه، امروزه پژوهشگران

اندیشه سیاسی جان لاک، عمدتاً فلسفه سیاسی او را یک نظام فکری لیبرال می‌دانند، در حالی که اندیشه‌های لیبرالی، عقایدی بودند که لاک در دهه پنجاه از عمرش پذیرفت. او در دهه سی از عمر خود دیدگاهی محافظه‌کار و حتی اقتدارگرایانه داشت و اندیشه‌های لیبرالی را رد می‌کرد. لاک در سی سالگی در واقع «لاک» نشده بود (همان، ۱۳۰).

در متون تاریخ اندیشه اسلامی نیز به صورت مکرر به این اسطوره برمی‌خوریم. یکی از بارزترین نمونه‌ها ابن‌سینا است. در حالی که ابن‌سینا حکیمی مشائی و ارسطویی است و مهم‌ترین تألیفات فلسفی او نظیر شفا و نجات به‌وضوح مایه و مضمونی خردگرایانه-مشائی دارد، برخی از پژوهشگران و مفسران آراء او صرفاً بر مبنای آثاری که او در اواخر عمرش نگاشته نظیر منطق‌المشرقیین، به اشراق و تصوّف و حتی باطنی‌گری او قائل شده‌اند. علاوه بر منطق‌المشرقیین، سه فصل آخر آخرین تألیف ابن‌سینا، الاشارات و التنبیها و رساله فی‌العشق، در همین فلسفه مشرقی قرار داده شده است. بر همین مبنای سید نصرالله تقوی در مقدمه خود بر کتاب اشارات و تنبیهات، ابن‌سینا را یک صوفی فعال و صاحب مقام عرفانی دانسته است (تقوی، ۱۳۱۶، ۴۱). در اینجا مفسران ابن‌سینا به‌وضوح در بند اسطوره همسازی و انسجام افتاده‌اند. آنان بدون توجه به ابن‌سینای متقدم (خردگرا و مشائی) و صرفاً با تکیه بر ابن‌سینای متأخر (اشراقی و هرمسی)، نظام مشرقی و صوفیانه منسجم و بی‌تعارضی از اندیشه ابن‌سینا «بیرون کشیده‌اند».

بر مبنای همین اسطوره است که محمدعابدالجابری با بیرون کشیدن ساختاری منسجم و کلی که آن را گرایش مشرقی و هرمس‌گرا می‌نامد، از آثار و آراء ابن‌سینا به نتایج مطلقاً به دور از واقعیتی رسیده است. الجابری ابن‌سینای نوافلاطونی و هرمس‌گرا را رهبر گرایش مشرقی می‌داند که با ترویج صوفی‌گری و اندیشه‌های هرمسی (جادو و افسون) راه را بر انحطاط اندیشه اسلامی گشود (عابدالجابری، ۱۳۸۰، ۱۴۳-۱۳۴). الجابری احتمالاً بدون آنکه بداند در دام چه اسطوره‌ای افتاده، نتیجه گرفته «ابن‌سینا دو مورد را با هم به نمایش گذاشت. او با تألیفات فراوان، روش اندیشی، درستی شیوه و ادعای فراوانش، شکوفایی فرهنگ عربی را به نمایش گذاشت. اما او از سوی دیگر ... به‌رغم شکوفایی و جلالی که به خود نسبت داده و دیگران هم به او نسبت داده‌اند، مروج واقعی جمود و انحطاط بود. به

نظر می‌رسد ابن‌سینا از این منظر - که اهمیت بیشتری دارد - دیگر آن فیلسوفی نیست که در سایه عقل‌گرایی اسلامی آن - که برخی باور دارند - به اوج خود رسید، بلکه او مردی است که در پوشش عقل‌گرایی موهوم، در ترویج خردگریزی ناب تلاش کرد» (عابدالجابری، ۱۳۸۷، ۱۱۱-۱۱۰).

در برخی موارد حتی گاه محققى برای رسیدن به این «همسازی» در نظام فکری اندیشمند مورد نظر، تلاش دارد تا در انتساب اثری که ظاهراً گویای تعارضی آشکار است به آن اندیشمند تردید روا دارد. برای نمونه، زمانی که برای حل و رفع تعارض احتمالی میان احیاء علوم‌الدین و نصیحة‌الملوک غزالی (در واقع تعارض میان شریعت‌نامه‌نویسی و سیاست‌نامه‌نویسی)، بخواهیم در انتساب اثر اخیر به غزالی تردید روا داریم، دچار چنین اسطوره‌ای شده‌ایم. نویسنده اندیشه سیاسی غزالی چنین تردیدی روا داشته است (قادری، ۱۳۷۰، ۷۴ به بعد. برای نقد این دیدگاه بنگرید به طباطبایی، ۱۳۸۸، ۱۱۳-۱۶۰).

به باور اسکینر هر دو اسطوره فوق (آموزه‌ها و همسازی) از این واقعیت سرچشمه می‌گیرند که نگارندگان تاریخ اندیشه در نزدیک‌شدن به هر نویسنده معینی، به ناگزیر در پیش داوری‌هایی در زمینه ویژگی‌های مشخص موضوعی قرار می‌گیرند که گمان می‌کنند نویسنده مورد نظر سهمی در آن موضوع داشته است.

۲-۳. اسطوره پیش‌نگری

اما این تمام کار نیست و در مسیر پژوهش در تاریخ اندیشه باز به مجموعه‌ای از شیوه‌هایی برمی‌خوریم که در آنها تفسیرهای تاریخی می‌تواند اسیر اسطوره‌شناسی گردد. در اینجا اسکینر از اسطوره پیش‌نگری^۱ صحبت می‌کند. در این اسطوره گاهی چنان به اهمیت و اعتبار ادعایی یک متن پرداخته می‌شود که جایی برای تجزیه و تحلیل آنچه ممکن است منظور و مقصود نویسنده‌اش بوده باشد، باقی نماند. ویژگی ذاتی اسطوره پیش‌نگری عبارت است از «تلفیق عدم تقارن میان مضمونی که فرد ناظری ممکن است به نحوی توجیه‌پذیر ادعا کند که آن را در واقعه تاریخی معینی تشخیص می‌دهد و معنای خود آن واقعه تاریخی». به عبارت بهتر، وقتی معنا و مضمون یک متن آنگونه که در نظر نویسنده متن

1. mythology of prolepsis

بوده، با معنا و مضمونی که همان متن برای خوانندهٔ امروزی دارد، تلفیق شود، این اسطوره رخ می‌دهد. برای نمونه زمانی که اندیشهٔ سیاسی افلاطون در کتاب جمهوری را به منزلهٔ عقاید یک سیاستمدار حزبی توتالیتار مورد انتقاد قرار می‌دهیم، درگیر این اسطوره شده‌ایم (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۳۰)؛ در حالی که مفهوم توتالیتاریسم، مفهومی کاملاً مدرن است که افلاطون هیچ‌گاه آن را در ذهن نداشته است.

در تاریخ‌نگاری اندیشه ایرانی، شاید بهترین نمونه از این نوع اسطوره‌پردازی، تلقی نویسندهٔ خواجه‌نظام‌الملک: گفتار در تداوم فرهنگی از مفهوم «ایران‌شهری» باشد. نویسنده زمانی که می‌خواهد جنبه‌هایی از تداوم اندیشه در دو دورهٔ باستانی و اسلامی ایران زمین را نشان دهد، اندیشهٔ خواجه نظام‌الملک طوسی را برجسته می‌نماید و بر «همسانی‌های بنیادین» اندیشهٔ سیاسی خواجه‌نظام‌الملک با اندیشهٔ سیاسی ایران‌شهری تأکید می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۰، ۱۸۱ و سراسر متن). این پرسش جدی مطرح می‌شود که آیا ما مجازیم صرفاً به دلیل برخی مشابهت‌های لغوی و یا حتی محتوایی، معتقد باشیم که خواجه‌نظام‌الملک، که سراسر عمرش در خدمت سلاطین ترک‌نژاد بود و از هیچ کوششی در استحکام و اقتدار دولت آل سلجوق دریغ نورزید، قصد بازتولید و یا نظریه‌پردازی اندیشهٔ شاهی آرمانی را داشته است؟ به نظر می‌رسد در اینجا با اسطورهٔ پیش‌نگری مواجه‌ایم.

۲-۴. اسطوره کوتاه‌نمایی تاریخی

نوع دیگری از این‌گونه اسطوره‌شناسی‌ها، چیزی است که اسکینر از آن به تحریف یا کوتاه‌نمایی تاریخی^۱ یاد می‌کند. این اسطوره زمانی رخ می‌دهد که مورخ در هنگام قرائت یک متن معین، بحث و استدلال در آن متن او را به یاد بحث و استدلالی مشابه در یک اثر دیگر می‌اندازد که پیش‌تر با آن برخورد کرده است. به این ترتیب مورخ شاید به اشتباه گمان کند که نیت نویسندهٔ بعدی همانا اشاره به نویسنده قبلی بوده و ممکن است دربارهٔ «تأثیر» نوشتهٔ پیشین به‌نحوه گمراه‌کننده‌ای سخن بگوید. برای نمونه اگر گفته شود لاک از هابز تأثیر پذیرفته و در واقع هنگام نوشتن کتاب دو رساله حتماً او را در ذهن داشته است و هابز به نوبه خود تحت تأثیر ماکیاولی بوده، دچار اسطورهٔ کوتاه‌بینی شده‌ایم (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۳۸).

1. Historical Foreshortening

اسطوره‌کوته‌بینی در تاریخ‌نگاری ایرانی فراوان به چشم می‌خورد. برای نمونه، برخی از بیهقی‌پژوهان با مشاهده پاره‌ای مشابهت‌های لفظی و گاهی محتوایی تاریخ بیهقی با آثار مسکویه، از «تأثیر عمیق» مسکویه بر بیهقی سخن گفته‌اند. به باور نویسنده تاریخ‌نگاری فارسی، برخی سخنان بیهقی طینی از انتقادات مسکویه و حتی بیرونی از اساطیر و افسانه‌های خیالی است. از این نظر کار بیهقی به کار مسکویه نزدیک است و «بیهقی عمیقاً از او تأثیر پذیرفته است». نویسنده به‌ویژه تأثیر رساله تهذیب‌الاخلاق مسکویه را بر بعد اخلاقی تاریخ بیهقی بسیار آشکار می‌داند (میثمی، ۱۳۹۱، ۱۱۲-۱۱۱). والدمن^۱ نیز چنین نظری دارد. از نظرگاه او، بیهقی در خطبه خود (به‌معنای اظهاریه فلسفی و تئوریک) در آغاز مجلد دهم، درباره صحت و تکامل جزئیات، مسئله را به‌نحوی تئوریک توجیه می‌کند. این اظهار نظر تئوریک در مورد روش و شواهد، شبیه به بحث مورخان فلسفی قرون ۱۰ و ۱۱ میلادی مانند مسعودی و مسکویه است (والدمن، ۱۳۷۵، ۹۵). در جایی دیگر، محقق زمانی که از «آیین سیاسی اشراقی» سخن می‌گوید، می‌نویسد «سهروردی بی‌گمان کتاب‌هایی چون نصیحة‌الملوک غزالی، قابوس‌نامه قابوس بن وشمگیر و سیاست‌نامه خواجه نظام‌الملک را می‌شناخته» و بسیاری از نظریات خود درباره مسئله مشروعیت حکومت برخی از پادشاهان کهن چون افریدون و کیخسرو را از چنین متونی گرفته است. در واقع این متون «در بینش سیاسی سهروردی عمیقاً مؤثر افتاده است» (کریمی زنجانی اصل، ۱۳۷۵، ۳۱۵). به دیگر سخن، از نظرگاه این محقق سهروردی هنگام نوشتن حکمة‌الاشراق این متون را بدون شک در نظر داشته است.

به باور اسکینر بیشتر این توضیحات و تبیین‌ها فقط جنبه اساطیری دارند. این اساطیری‌بودن را زمانی به‌سادگی می‌توانیم دریابیم که توجه کنیم برای کمک به شرح پیدایش هر آموزه‌ای در نویسنده معین «ب» با استناد به «تأثیر» نویسنده پیشین یعنی «الف» چه شرایط لازمی باید وجود داشته باشد. این شرایط باید دست‌کم برخی موارد را دربرگیرد: نخست، معلوم باشد که «ب» آثار «الف» را بررسی کرده است؛ دوم، «ب» نتوانسته باشد آموزه‌های موردبحث را در نویسنده دیگر جز «الف» پیدا کرد؛ و سوم، «ب» نتوانسته به‌طور مستقل در رسیدن به آموزه‌های مورد بحث توفیق یابد (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۳۹).

۳. کاستی‌های نظریه‌های زمینه‌گرا

اسکینر زمانی که از رویکرد متن‌گرا انتقاد می‌کند، در واقع از رویکردی انتقاد می‌کند که متضمن انتزاع بحث‌ها و مفاهیم از زمینه وقوع آنهاست. از این منظر می‌توان اسکینر را یک زمینه‌گرا دانست. از نگاه زمینه‌گرایان، همان‌گونه که انتزاع فرد از جامعه نه ممکن است و نه مطلوب، انتزاع اندیشه یا متن نیز از زمینه اجتماعی-تاریخی‌اش امری نامطلوب است. با وجود این، اسکینر زمینه‌گرایی قوی و افراطی را مورد انتقاد قرار می‌دهد. منظور از زمینه‌گرایی قوی، رویکردی است که متن را یکسره به زمینه تقلیل می‌دهد و دشواری‌ای که ایجاد می‌کند این است که سوژه سازنده متن را به هیچ می‌گیرد. بنابراین، نمی‌تواند به‌گونه‌ای درست و دقیق متن را درک و فهم کرد. از آنجا که در این رویکرد «روایت‌های ما تقریباً بی‌درنگ ارتباطشان را با کنشگران اظهارکننده از دست می‌دهند»، برای فهم و درک یک متن ناکافی است (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۳۹).

از دیدگاه اسکینر یکی از انتقادات مهم وارد بر این رویکرد، اشتباه اساسی این روش شناسی درباره ماهیت رابطه بین متن و شرایط محیطی آن متن است. به دیگر سخن، به‌رغم اینکه اسکینر مطالعه زمینه اجتماعی را برای فهم یک متن مفید می‌داند، ولی فرض بنیادی روش شناختی قرائت زمینه‌ای را مبنی بر اینکه فهم متن می‌بایستی صرفاً بر حسب زمینه اجتماعی آن صورت گیرد، مفروضی نادرست و اشتباه دانسته و بنابراین، روش شناسی مورد نظر را برای فهم معنای متن کافی نمی‌داند. اسکینر اگرچه معتقد است برای هر گزاره‌ای باید یک زمینه تبیینی وجود داشته باشد، اما به‌نحوی جدی این تردید را روا می‌داند که «آیا شناخت علل یک کنش، واقعاً معادل فهم خود آن کنش است» (تولی، ۱۹۸۸، ۵۹). او این ایراد را وارد می‌سازد که شناخت زمینه‌ها، ناکافی بوده و باید از اهداف و نیات کارگزاران کنش نیز آگاهی یافت. اسکینر با تفکیک هدف و قصد کنشگر به قصد «پیش از انجام کنش» و «در حال انجام کنش»، معتقد است ما با استفاده از تحلیل شرایط زمینه‌ای (علل)، انگیزه و یا قصد و نیت نویسنده متن را که امری متقدم بر خود متن است در می‌یابیم؛ این در حالی است که شناخت قصد و نیت پیشینی نویسنده و نیز علل زمینه‌ای به‌جود آمدن یک کنش یا متن، برای شناخت و فهم خود آن متن یا کنش چندان کارایی

ندارد. بلکه برای شناخت درست، در کنار درک صحیح از شرایط زمینه‌ای، که در بهترین حالت به کشف ناقص انگیزه‌های پیشینی می‌انجامد، باید به نیت و اهداف مندرج در خود اثر نیز دست یابیم و این همان نکته‌ای است که روش‌شناسی زمینه‌گرا، از آن غافل است (نوذری، ۱۳۸۹، ۱۰۷). تأکید بر لزوم شناخت قصد و نیت نویسنده یک متن از نگارش آن، نقطه عزیمت اسکینر از روش‌شناسی‌های متن‌گرا و زمینه‌گرای افراطی و گام نخست او برای طرح‌ریزی روش‌شناسی سومی است.

۴. روش‌شناسی اسکینر

براساس آنچه ذکر شد، مشخص گردید اسکینر زمینه‌گرایی را نفی نمی‌کند بلکه آن را برای فهم و درک متن ناکافی و نابسند می‌داند. به همین دلیل، او در کنار توجه به زمینه، فهم قصد و نیت مندرج در خود متن را نیز در درک دقیق معنای متن ضروری می‌داند. به همین سبب است که او در نهایت به نوعی روش‌شناسی قصدی-زمینه‌گرا می‌رسد. به باور اسکینر برای فهمیدن هر متنی نیاز داریم نه تنها معنای آنچه بیان می‌شود، بلکه در عین حال نیروی مورد نظری را که گفته به کمک آن صورت می‌پذیرد نیز درک کنیم. یعنی بایستی نه تنها به آنچه اشخاص گفته‌اند بلکه به آنچه در ضمن گفتن «انجام داده‌اند» نیز پی ببریم. به دیگر سخن، علاوه بر پی بردن به معنای آنچه گفته شده، بایستی بفهمیم که منظورشان از گفتن آن سخن چه بوده است. پس این پرسش مطرح می‌شود که نویسندگان با نوشته‌های خود در حال انجام دادن چه کاری هستند؟

در اینجا اسکینر ابتدا بر تمایز دو مفهوم انگیزه و نیت تأکید می‌کند. به باور او متمایز کردن انگیزه‌ها از نیت‌ها در ارتباط با مسائل مربوط به تفسیر متون امری اجتناب‌ناپذیر است. از نظر اسکینر «سخن گفتن از انگیزه‌های یک نویسنده ظاهراً همواره در حکم سخن گفتن درباره شرطی مقدم بر، و احتمالاً مرتبط با، پیدایش [متن] است. اما سخن گفتن از نیت‌های یک نویسنده ممکن است یا معطوف به نقشه یا طرحی برای آفریدن اثری از نوعی خاص باشد (نیت در راه اجرای X) یا ممکن است به شیوه خاص به اثری بالفعل ارجاع دهد (اثری که نیت خاصی را در انجام دادن X تجسم بخشیده است). در مورد اول به نظر

می‌رسد که (همانند سخن گفتن درباره‌ی انگیزه‌ها ما به یک شرط احتمالی مقدم بر پیدایش اثر اشاره می‌کنیم. اما در مورد دوم چنین می‌نماید که بر یکی از ویژگی‌های خود اثر انگشت می‌گذاریم. به بیان دقیق‌تر به نظر می‌رسد که ما آن اثر را بر حسب این که هدف یا نیت خاصی را تجسم می‌بخشد، و در نتیجه بر حسب اینکه منظور یا مقصودی دارد، توصیف می‌کنیم) (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۷۶-۱۷۵).

اسکینر قصد برای انجام چیزی (پیش از انجام کنش) را از قصد در انجام چیزی (در حال انجام کنش) متمایز می‌کند. در واقع نیت از انجام دادن یک کنش ضرورتاً همان نیت متجلی در آنچه انجام گرفته، نیست. چه بسا عملی مقاصد آگاهانه کارگزار را برآورده نکند. برای نمونه، ممکن است مرتکب اشتباه بشود، یا گمان کند که اعمال خاصی منجر به تحقق آن کنش می‌شوند، در حالی که چنین نیست، یا حرکتی را انجام دهد که نتایجی را به بار آورد که مقصود کارگزار از دست زدن به آن عمل، این نتایج نبوده است. علاوه بر این، نیت انجام دادن کاری ناظر به انگیزه‌های کارگزار است که به صورت آگاهانه پذیرفته شده است، در حالی که یک عمل ممکن است تجسم نیاتی باشد که کارگزار در مورد آنها ناآگاه یا نامطمئن است. بنابراین، شناختن نیات و مقاصد موجود و متجسد در اعمال متضمن برابر دانستن نیات آگاهانه کارگزار و اعمالی که صورت می‌دهد نیست؛ از همین رو هنگام پرسش از یک کنش، جلوه‌های نیت‌مندی که در خود عمل بروز می‌کند متفاوت از آن چیزی است که در ذهن کارگزار وجود دارد. برای شناخت یک کنش بایستی آن را در زمینه وسیع‌تری شامل زندگی کارگزار و محیط اجتماعی قرار داد و به وسیله نسبتی که میان کنش و زمینه آن وجود دارد به تفسیر آن پرداخت (فی، ۱۳۸۳، ۲۱۳).

این قصدی که اسکینر طرح می‌کند مبتنی بر فلسفه زبان جان آستین^۱ و نظریه کنش گفتاری^۲ اوست. آستین در اثر مشهورش چگونه با کلمات کار کنیم^۳، توضیح می‌دهد که چگونه گفتن چیزی، می‌تواند انجام دادن کاری باشد، یعنی این واقعیت که وقتی شخصی

1. John Langshaw Austin
2. speech act
3. how to do things word

چیزی می‌گوید، در واقع در حال انجام دادن یک تعداد افعال متمایز است (ترنر^۱، ۱۹۸۷، ۳۳). مردم وقتی با هم وارد مفاهمه یا تبادل معنا می‌شوند، خواه شفاهی باشد خواه کتبی، به اعمال و کنش‌هایی مانند خیردادن از چیزی، پرسیدن، دستور دادن، پوزش خواستن، تشکر کردن، تبریک گفتن یا توضیح دادن مبادرت می‌کنند (مگی^۲، ۱۳۷۴، ۳۰۲).

آستین برای توضیح دقیق‌تر افعال گفتاری، میان سه سطح متفاوت از آنها، تمایز قائل می‌شود: کنش تلفظی یا بیانی^۳، کنش گفتاری کارگفتی (مضمون یا نهفته در سخن)^۴ و کنش گفتاری پیشاگفتاری (ناشی از سخن)^۵. در فعل تلفظی گوینده از واژه‌هایی استفاده می‌کند که معنای خاصی دارند. فعل مضمون در سخن مشتمل است بر حکم کردن و دستور دادن و اخطار و تشکر و توضیح و... فعل ناشی از سخن مشتمل است بر آثار مختلفی که اظهارات ما در دیگران می‌گذارد مانند معتقد کردن، قانع کردن، سرگرم کردن و یا عصبانی کردن آنها (سرل^۶، ۱۳۸۵، ۳۳؛ مگی، ۱۳۷۴، ۳۰۴). برای نمونه، اگر مأمور پلیسی اسکیت‌بازی را روی آبیگری ببیند و بگوید «بخ روی آبیگر خیلی نازک است»، برای فهمیدن این جمله بدیهی است که باید معنای واژه‌ها را بدانیم (کنش تلفظی/بیانی). اما در عین حال باید بدانیم که پلیس در ضمن گفتن این جمله، چه کاری انجام داده است (کنش کارگفتی/مضمون در سخن). برای مثال، ممکن است به اسکیت‌باز هشدار داده باشد. جمله ممکن است در موقعیت معین همراه با نیروی کارگفتی هشدار صادر شده باشد. سرانجام پلیس ممکن است در همان زمان موفق شده باشد که با گفتن آنچه بیان شده، پیامدهای دیگری را موجب شود (کنش پیشاگفتاری/ناشی از سخن). مثلاً پلیس ممکن است موفق شود اسکیت‌باز را متقاعد کند یا بترساند یا شاید فقط آزرده‌خاطر سازد یا بخنداند (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۸۶-۱۸۵).

اسکینر از میان این سه سطح کنش گفتاری، روش‌شناسی تاریخ اندیشه خود را بر کنش و نیروی کارگفتی (مضمون در سخن) بنا می‌کند. زیرا عمل مضمون در سخن همان واحد

1. Turner
2. Magee
3. locutionary
4. illocutionary
5. perlocutionary
6. Searle

اساسی معناست؛ یعنی کوچک‌ترین واحدی که انسان‌ها به‌وسیله آن امور دنیا را می‌نمایانند یا بازنمایی می‌کنند و آن بازنمایی‌ها را به همدیگر انتقال می‌دهند. پس وقتی که ما دربارهٔ فلان اظهار می‌پرسیم که «مقصود گوینده از آن چه بود؟»، پرسش ما در حقیقت این است که نخست، «نیروی مضمون در سخن آن چه بود؟ آن اظهار چه عمل گفتاری بود؟»، و دوم، «محتوای آن چه بود؟ گوینده چه گزاره یا گزاره‌هایی را با آن نیروی خاص مضمون در سخن می‌نمایاند؟» (مگی، ۱۳۷۴، ۳۰۵).

اسکینر از اینجا به این پرسش اساسی خودش می‌رسد که در تاریخ و تاریخ‌نگاری اندیشه، قصد و نیت دقیق یک نویسنده در نگارش آنچه نوشته است چه بوده است؟ به عبارت دیگر او تلاش دارد تا نیت‌های کارگفتی نویسنده را (اینکه او در هنگام نوشتن به شیوه‌ای معین چه منظوری ممکن است داشته باشد) بازیابی کند. به باور اسکینر درک کردن کنش کارگفتی‌ای که گوینده‌ای انجام داده، معادل خواهد بود با پی‌بردن به نیت‌های او در جریان صدور گفتارش. او برای این کار تلاش دارد تا روابط منطقی میان مفاهیم نیت یک نویسنده و معنای یک متن را توضیح دهد.

اسکینر در جریان این توضیح، سه نوع برداشت از معنا را از هم تشخیص می‌دهد. نخستین برداشت از معنا معادل است با طرح این پرسش که در متنی معین، خود کلمات و جملات چه معنایی دارند؟ برداشت دوم از معنا معادل است با این پرسش که این متن برای خواننده چه معنایی دارد؟ در واقع این برداشت، رویکردی خواننده‌محور است. باورمندان به این رویکرد معتقدند «آنچه متن اکنون می‌گوید اهمیت بیشتری دارد تا آنچه مؤلف قصد گفتنش را داشته است». در اینجا اسکینر برداشت سوم از معنا را طرح می‌کند؛ اینکه نویسنده از آنچه در متن معینی می‌گوید چه منظور و قصدی دارد؟ (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۶۸-۱۶۴). به باور اسکینر کشف نیت نویسنده معادل برداشت سوم از معنای متن است؛ «اگر به معنای شماره سه رجوع کنیم، درمی‌یابیم که برقرارساختن نزدیک‌ترین همبستگی ممکن میان نیت‌های نویسندگان و معنای متن‌هایشان امکان‌پذیر است. زیرا چنین می‌نماید که داشتن شناختی درباره نیت‌های نویسنده‌ای در جریان نگارش، نه فقط با شناختی از معنای شماره سه درباره آنچه او می‌نویسد مرتبط و مناسب است، بلکه معادل با آن

است.» (همان، ۱۷۹). در واقع دست‌یابی به فهم این نیت‌ها معادل است با فهمیدن ماهیت و دامنه کنش‌های کارگفتی‌ای که نویسنده ممکن است در نوشتن به شیوه‌ای خاص انجام داده باشد.

بازیابی چنین نیت‌هایی عبارت است از «برآمدن از عهده توصیف هر آنچه نویسنده انجام داده است»؛ یعنی رسیدن به حدی از توانایی برای فهمیدن اینکه منظور نویسنده از نوشتن به آن شیوه خاص چه چیزی ممکن است بوده باشد، اینکه او به احتمال زیاد قصد داشته مثلاً به نحوه خاصی از استدلال مشخصی حمله کند یا به دفاع از آن برخیزد، و یا به سنت گفتمانی خاصی انتقاد وارد آورد یا در آن سهیم شود، و از این قبیل؛ و به این ترتیب تعادل میان این نیت‌ها در نگارش و معنای شماره سه در مورد آنچه نگاشته می‌شود، برقرار می‌گردد؛ زیرا شناختن اینکه نویسنده‌ای از نوشتن اثر خاصی چه منظوری داشته، در حکم شناختن این است که نیت‌های اولیه او در نوشتن آن اثر چه بوده است؟ (همان، ۱۸۰-۱۷۹).

این‌گونه نیت‌های کارگفتی را چگونه باید بازیابی کرد؟ در واقع از نظرگاه اسکینر باید توجه خود را نه تنها بر متن خاصی که به آن علاقه‌مندیم بلکه بر آن چیزی که او آن را «ذهنیت یک دوران» می‌نامد (اسکینر، ۱۳۹۳، ۱۸۱-۱۸۲)، متمرکز کنیم. ذهنیت یک دوران چیزی است که اسکینر را به نقش زمینه علاقه‌مند می‌سازد. در واقع اسکینر تأکید دارد که توجه عمده ما نباید بر مؤلفان منفرد باشد، بلکه باید بر گفتمان عمومی‌تر دوران آنها معطوف باشد. او در اینجا به چیزی اشاره می‌کند که به تأسی از کالینگ‌وود آن را «منطق پرسش و پاسخ» می‌نامد. یعنی فهمیدن هر گزاره‌ای ایجاب می‌کند که پرسشی را تشخیص دهیم که گزاره را شاید بتوان به منزله پاسخی برای آن انگاشت. به این ترتیب، آثار هر اندیشمند پاسخی است به پرسش‌های رایج در آن عصر. پس برای شناخت این آثار نخست باید مشکلات و پرسش‌های مطرح‌شده در آن دوره و نیز راه‌حل‌ها و پاسخ‌های ارائه‌شده به آنها را دریافت (همان، ۲۰۲).

بر این اساس باید هرگونه تمایزگذاری میان متن‌ها و زمینه‌های متون را رد کرد.

بنابر آنچه گفته شد، مهم‌ترین خواست یا آرمانی که زیربنای روش توصیف‌شده اسکینر را تشکیل می‌دهد آن است که ما را قادر سازد تا هویت تاریخی یکایک متن‌ها را در تاریخ

اندیشه بازیابی کند. در واقع هدف عبارت است از بازگرداندن متن‌های خاصی که مطالعه می‌کنیم به زمینه‌های فرهنگی دقیقی که متن‌ها از آغاز در آنها شکل گرفته‌اند. این بررسی می‌تواند به ما کمک کند تا از پیش‌فرض‌ها و نظام‌های باورهای مان فاصله بگیریم و به این ترتیب خودمان را در ارتباط با صورت‌های دیگر و بسیار متفاوت زندگی قرار دهیم (همان، ۲۱۶). اسکینر خود چنین روشی را در بررسی اندیشه سیاسی ماکیاولی پیاده کرده است. او در مقدمه اثر خود از بازگرداندن اندیشمند به «جهانی که اندیشه‌های وی بدو در آن شکل گرفته» سخن می‌گوید (اسکینر، ۱۳۸۰، ۱۷).

حال اگر بخواهیم بر اساس روش اسکینر، برای نمونه، متن تاریخ بلعمی (ترجمه تاریخ طبری) را تفسیر و تحلیل کنیم و یا معنای آن را درک کنیم، در واقع باید پیرسیم قصد و نیت دقیق نویسنده/ مترجم این اثر از نگارش آن چه بوده است؛ یعنی اینکه او در هنگام نوشتن به آن شیوه معین چه منظوری داشته است؟ می‌توان پاسخ چارلز ملویل^۱ به این پرسش و اینکه چرا بلعمی در کنار ترجمه تاریخ طبری، آن را به شکلی جدی اصلاح کرد و تغییر داد را در همین چارچوب ارزیابی نمود: «باید یادآور شد که در دوره میانه، چه در جهان اسلام یا هر جای دیگر، مفهوم ترجمه آن‌گونه که امروزه عموماً تصور می‌شود، یک رونویسی دقیق از متنی به زبان اصلی به یک زبان تازه نبود. ترجمه بهتر است «تغییر شکل» یک اثر از نظر فرهنگی و زبانی نامیده شود؛ یعنی ویرایش شود، خلاصه شود، بسط داده شود، شرح داده شود، یا بر طبق علائق مترجم و انتظارات مخاطب سازمان مجدد داده شود. برای نمونه، ممکن است مفهوم تاریخ در تاریخ طبری آن مفهومی نبوده که سامانیان در نظر داشتند؛ بنابراین، آنان خواستند آن را بر مبنای فهم خودشان از آنچه که تاریخ باید می‌بود، دگرگون سازند». ملویل توضیح می‌دهد که در نگاه سامانیان تاریخ «ابزاری برای ثبات و انسجام اجتماعی بود» و به «بقا و ترویج آرمان‌های اخلاقی و ملی دولت» کمک می‌کرد. از نگاه سامانیان «اثر طبری، با رویکرد سال‌شمارانه، مبانی روش‌شناختی مذهبی، و روایت‌های متعدد گیج‌کننده‌اش از رویدادها، از هیچ حیث مناسب چنین الگویی نبود، اما تاریخ بلعمی کاملاً چنین مناسبت و کاربردی داشت». همچنین در زمان نگارش تاریخ بلعمی، سامانیان

برای ترویج و تبلیغ «ثبات و انسجام» دلیل خوبی داشتند. آنان «در واپسین دوره حکومت شان به سر می‌بردند و در جبهه‌های متعدد با چالش روبه‌رو بودند. در نبرد با ترکان آسیای میانه، تعادل قدرت از آنچه که سامانیان در دوران باشکوه نصر بن احمد داشتند، بسیار دور شده بود. به شکل روزافزونی کنترل سپهسالاران ایرانی و سرباز - غلامان ترک، که قدرت نظامی حکومت متکی بدانان بود، دشوار می‌شد. روابط سنتی با خلافت عباسی پس از تصرف بغداد توسط آل‌بویه عمیقاً دگرگون شد و این داستان که آل‌بویه رعایای سامانیان بودند، چندان قابل اعتماد نیست. اسلام حنفی و شافعی، که مورد پذیرش طبقه نخبه سامانی بود، از یک سو توسط بنیادگرایی کرامی و از دیگر سو توسط الحاد اسماعیلی و دیگر اشکال باطنی‌گری شیعی به چالش کشیده شده بود. یک راه برای روبه‌رو شدن با این مسئله، ترویج نسخه‌ای رسمی و یکدست از تاریخ، شبیه به تاریخ بلعمی، و کنار گذاشتن آثاری نظیر تاریخ طبری بود که رقیب و جایگزینی برای روایت آنان از تاریخ به‌شمار می‌رفت. هم مقدمه بلعمی، و هم مقدمه مترجم تفسیر طبری، بر مناسب بودن، مطلوبیت و شاید ضرورت استفاده از فارسی دری حتی به‌منظور آموزش‌های مذهبی، تأکید دارند. این تمایل برای ثبات و پایداری در مملکتی چندقومی نشان می‌دهد که سامانیان شاید بیش از همه به اصرار بر [استفاده] از زبان به‌مثابه میثاقی مشترک نیاز داشتند» (ملویل، ۲۰۱۲، ۱۰۸-۱۱۰).

مشخص است که ملویل با بازگرداندن بلعمی و اثرش به جهانی که بدو در آن شکل گرفته‌اند، تلاش دارد «منظور» بلعمی (و در واقع امیران سامانی که به او چنین دستوری داده بودند) را از ترجمه تاریخ طبری به شکلی که امروزه در دست ماست، درک کند؛ و بفهمد اثر بلعمی پاسخ به چه پرسش‌ها و مشکلات رایج در اواخر دوره سامانی بود. از نظرگاه اسکینر درک این «منظور» معادل است با کشف معنای متن تاریخ بلعمی.

همین روش را می‌توان در نمونه دیگری به کار بست. اگر بخواهیم بر اساس همین روش متن آیین سکندری میرزا آقاخان کرمانی را تفسیر و تحلیل کنیم و یا معنای آن را درک کنیم، در واقع باید پرسیم قصد و نیت دقیق نویسنده از نگارش آنچه نوشته، چه بوده است؛ یعنی اینکه او در هنگام نوشتن چه نیت و منظوری داشته است (او در ضمن نوشتن این کتاب چه کاری انجام داده است)؟ به روش اسکینر در پاسخ می‌بایست در گام نخست متن و

نویسنده را به جهانی که در آن پدید آمده‌اند برگرداند؛ عصر ناصری. عصری که زمانه ستیز میان قدیم و جدید و نوخواهی و کهنه‌گرایی بود. عصری که چشم‌اندازهای جدید در تاریخ نویسی گشوده شد و جریان «انتقاد تاریخی» به شکل گسترده بر تاریخ‌نویسی اثر نهاد. هدف اصلی این جریان نقد تاریخ‌نویسی سنتی بود. اندیشه‌گران عصر قاجار تحت تأثیر آشنایی با متون تاریخ‌نگارانه مدرن غربی، جریان تاریخ‌نویسی سنتی را آماج انتقادات تند و ویرانگر خود قرار دادند (برای بحث بیشتر بنگرید به قدیمی، ۱۳۹۳، ۲۴۶-۲۴۳). در ادامه همین جریان بود که میرزا آقاخان کرمانی «بنیادهای مدنی و مأنوسات ذهنی اجتماع را یکسره کهنه و فاسد و مفسد می‌شناسد؛ معتقد است باید آنها را برانداخت و شالوده‌ای نو برپاساخت» (آدمیت، ۱۳۵۷، ۲۱۰). در حقیقت آقاخان کرمانی «نماینده طغیان علیه سنت‌های تاریخ‌نویسی و ویران کردن پایه‌های آن است» (آدمیت، ۱۳۴۰، ۱۵۶). به دیگر سخن، او می‌خواهد از الگوی مرسوم تاریخ‌نویسی در شرق - که برخلاف مغرب‌زمین «تمام کتب ایشان پر است از اغراق‌های بی‌فایده و مبالغات بی‌مزه و تملقات بی‌جا و اظهار فضیلت‌های بی‌معنا که ابداً نتیجه‌ای تاریخی بر آن مترتب نیست» (بردسیری کرمانی، ۱۳۸۷، ۳۹) - بیرون شود.

پس مشخص می‌شود که اثر کرمانی صرفاً به قصد نگارش تاریخ ایران پدید نیامده است؛ یعنی اثری تاریخ‌نگارانه مانند صدها اثر تاریخ‌نگارانه دیگر نیست، بلکه در انتقاد از سنت گفتمانی تاریخ‌نویسی کهنه، و در دفاع از سنت گفتمانی تاریخ‌نگاری نو نوشته شده است. به دیگر سخن، «منظور» کرمانی از نگارش آینه سکندری به این شکل، دفاع از این استدلال بوده که تاریخ‌نویسی سنتی بی‌فایده و ناسودمند است و برای آنکه تاریخ‌نویسی در خدمت ترقی و توسعه ایران درآید، الزاماً می‌بایست از قالب کهنه به درآید و جامه نو به تن کند.

۵. نتیجه‌گیری

اگر بخواهیم از همه آنچه مورد بحث قرار گرفت به جمع‌بندی نهایی برسیم، باید تصریح کرد مطالعه در متون تاریخ‌اندیشه با توجه به ماهیت فکری و ذهنی متأثر از مؤلفه‌های متنوع تاریخی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، مذهبی و حتی فلسفی، مطالعه‌ای

میان‌رشته‌ای است. پس ضرورت دارد این مطالعه مبتنی بر یک روش‌شناسی میان‌رشته‌ای نیز باشد. در این میان اسکینر با به‌کارگیری مفاهیم و ترمینولوژی رشته‌های مختلفی نظیر فلسفه زبان، زبان‌شناسی، اندیشه سیاسی، علوم فرهنگی، علوم اجتماعی، تاریخ و تاریخ‌نگاری، نوعی از روش‌شناسی میان‌رشته‌ای را طرح کرد و با تأکید اصلی بر قصد و نیت نویسنده یک متن از نگارش آن، راهی را گشود که به میزان قابل ملاحظه‌ای می‌تواند به این ضرورت میان‌رشته‌ای پاسخ دهد.

به باور اسکینر در تحلیل و تفسیر یک متن در حوزه تاریخ اندیشه، باید کارمان را با تشریح معنای گفته‌ها و در نتیجه مضمون گفته‌هایی آغاز کنیم که به آنها تعلق خاطر داریم و سپس به بررسی زمینه بحث‌انگیز وقوع آنها پردازیم تا مشخص شود که این گفته‌ها دقیقاً تا چه حد با گفته‌های دیگر بستگی دارند که به همین مضمون مربوط می‌شوند. اگر موفق شویم که زمینه متن را با صحت و دقت کافی شناسایی و بازیابی کنیم، سرانجام می‌توانیم امیدوار باشیم که به ماهیت آنچه گوینده یا نویسنده مورد نظرمان گفته، و عملی که در ضمن گفتن انجام داده است، پی ببریم.

بر همین مبنا پاسخ نهایی اسکینر به این پرسش که چه روش مناسبی باید در بررسی تاریخ اندیشه اتخاذ کرد؟ باید بگوییم که فهمیدن متن‌ها مستلزم درک این نکته است که نگارنده متون قصد داشته‌اند چه معنایی را انتقال دهند و چگونه در نظر گرفته شده که آن معنی اختیار شود. درک کردن یک متن به احتمال قوی دست‌کم مستلزم فهمیدن دو نیت است: نخست اینکه متن چه می‌گوید و چه مقصودی دارد؛ و دیگر اینکه گفتن همان حرف به نیت انجام چه کاری صورت گرفته است؛ یعنی هدف کنش عامدانه متن از انتقال پیامش چه بوده است. پس پرسشی که لازم است در هنگام بررسی چنین متن‌هایی با آن مواجه شویم آن است که نویسندگان آن متن‌ها در هنگام نگارش، عملاً چه نیّتی می‌توانستند داشته باشند تا بر اساس آن از طریق نشر گفتارهای معین خود، ارتباط برقرار کنند. گام بعدی ردگیری روابط میان گفتار معین و بافت زبانی وسیع‌تر به منزله ابزاری برای رمزگشایی نیّت‌های آن نویسنده معین است. اینجاست که بافت اجتماعی و تاریخی در نقش چارچوب نهایی ظاهر می‌شود. بنابراین، هر نوشته یا گفته‌ای به «طرز گریزناپذیری» تجسم نیّتی خاص است که در موقعیتی

خاص، به حل مسئله‌ای خاص توجه دارد و از این رو چنان به بافت و زمینه‌اش محدود می‌شود که کوشش برای فرارفتن از آن بسیار ساده‌اندیشانه است.

با وصف آنچه گفته شد، اکنون می‌توان با اطمینان خاطر بیشتری بپذیریم روش‌شناسی قصدی-زمینه‌گرای اسکینر می‌تواند به مثابه روشی مناسب برای تفسیر متون تاریخ‌نگاری در تاریخ‌اندیشه ایرانی-اسلامی در نظر گرفته شود. کاریست این روش‌شناسی می‌تواند کژفهمی‌ها و کاستی‌های گمراه‌کننده موجود در بسیاری از متون تاریخ‌نگاری و تاریخ‌اندیشه - که نمونه‌های متعدد آن در متن مقاله مورد اشاره قرار گرفت - را بر ملا سازد و محقق را در درک بهتر معنای این متون یاری رساند.

منابع

- آدمیت، فریدون (۱۳۴۰). فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت. تهران: سخن.
- آدمیت، فریدون (۱۳۵۷). اندیشه‌های میرزا آقاخان کرمانی. تهران: انتشارات پیام.
- ابن سینا، ابوعلی (۱۳۱۶). اشارات و تنبیهات (مقدمه سید نصرالله تقوی بر ترجمه اشارات). تهران: بی‌جا.
- ارکون، محمد (۱۹۹۷). نزعه الأنسنة فی الفكر العربی: جیل مسکویه و توحیدی (مترجم: هاشم صالح). لبنان، بیروت: دارالساقی.
- اسکینر، کونتین (۱۳۸۰). ماکیاولی (مترجم: عزت‌الله فولادوند). تهران: طرح نو.
- اسکینر، کونتین (۱۳۹۳). بینش‌های علم سیاست (در باب روش) (مترجم: فریبرز مجیدی). تهران: فرهنگ جاوید. (تاریخ اصل اثر ۲۰۰۲)
- اسکینر، کونتین (۱۳۹۳). بنیادهای اندیشه سیاسی مدرن (مترجم: کاظم فیروزمند). تهران: آگاه. (تاریخ اصل اثر ۱۹۷۸)
- اسماعیل، محمود (۱۳۸۸). نقد تاریخ‌پژوهی اسلامی (مترجم: حج‌الله جودکی). تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- بدوی، عبدالرحمن (۱۹۸۲/۱۴۰۳). النزعة الانسانية فی الفكر العربی. در: الانسانية والوجودیه فی الفكر العربی. کویت و بیروت: وكالة المطبوعات و دارالقلم.
- بردسیری کرمانی، میرزا عبدالحسین خان (۱۳۸۷). آئینه سکندری (به اهتمام علی اصغر حقدار). تهران: چشمه.
- تولی، جمیز (۱۳۸۳). روش‌شناسی اسکینر در اندیشه سیاسی (مترجم: غلامرضا بهروز لک). فصلنامه علوم سیاسی، ۷(۲۸)، ۸۴-۵۷.
- جمشیدیها، غلامرضا؛ و میرزائی، مهدی (۱۳۹۳). بررسی جامعه‌شناس بودن ابن‌خلدون با تأکید بر قواعد روش‌شناختی امیل دورکیم. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۱۸(۲)، ۲۹۶-۲۷۸.
- سرل، جان آر. (۱۳۸۵). افعال گفتاری: جستاری در فلسفه زبان (مترجم: محمدعلی عبداللهی). قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- صانعی، منوچهر (۱۳۸۵). عقلانیت در اندیشه رازی. مجله آئینه معرفت، ۸(۱)، ۷۲-۵۵.
- طباطبایی، جواد (۱۳۹۰). خواجه نظام‌الملک طوسی: گفتار در تداوم فرهنگی. تهران: نگاه معاصر.

- طباطبایی، سیدجواد (۱۳۸۸). درآمدی فلسفی بر تاریخ اندیشه سیاسی در ایران. تهران: کویر.
- عابدالجابری، محمد (۱۳۸۰). جدال کلام، عرفان و فلسفه در تمدن اسلامی (مترجم: رضا شیرازی). تهران: یادآوران.
- عابدالجابری، محمد (۱۳۸۷). ما و میراث فلسفی مان (مترجم: سیدمحمد آل‌مهدی). تهران: نشر ثالث.
- فی، برایان (۱۳۸۳). پارادایم‌شناسی علوم انسانی (مترجم: مرتضی مردیها). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۶)
- قادری، حاتم (۱۳۷۰). اندیشه سیاسی غزالی. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- قدیمی قیداری، عباس (۱۳۹۳). تداوم و تحول تاریخ‌نویسی در ایران عصر قاجار. تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- کافی، مجید (۱۳۹۱). ابن‌خلدون و جامعه‌شناسی تاریخی. دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی، ۴(۸)، ۱۲۶-۱۴۰.
- کرمر، جونل (۱۳۷۵). احیای فرهنگی در عهد آل‌بویه: انسان‌گرایی در عصر رنسانس اسلامی (مترجم: محمدسعید حنایی کاشانی). تهران: مرکز نشر دانشگاهی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۲)
- کریمی زنجانی اصلی، محمد (۱۳۷۵). آیین سیاسی اشراقی: بنیادها و اصول. چیستا، ۴(۱۳۴)، ۳۲۳-۳۱۴.
- محمودپناهی، سیدمحمدرضا (۱۳۹۴). بررسی روش‌شناسی هرمنوتیک قصدگرای اسکینر. فصلنامه سیاست پژوهی، ۲(۳)، ۱۷۸-۱۴۵.
- مرتضوی، سیدخدایار (۱۳۸۵). بررسی آثار اسکینر و کاوشی در نقد وی بر متدولوژی قرائت زمینه‌ای. قیسات، ۱۱(۴۲)، ۱۷۰-۱۵۵.
- مرتضوی، سیدخدایار (۱۳۸۸). کاوشی در روش‌شناسی تاریخ اندیشه‌های سیاسی. فصلنامه سیاست، ۳۹(۱)، ۲۸۵-۳۰۴.
- مگی، براین (۱۳۷۴). مردان اندیشه (مترجم: عزت‌الله فولادوند). تهران: طرح نو.
- میثمی، جولی اسکات (۱۳۹۱). تاریخ‌نگاری فارسی (سامانیان، غزویان، سلجوقیان) (مترجم: محمد دهقانی). تهران: نشر ماهی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۹۹)
- نصر، سیدحسین (۱۳۷۱). سه حکیم مسلمان (مترجم احمد آرام). تهران، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- نوذری، حسینعلی؛ و پورخداقلی، مجید (۱۳۸۹). روش‌شناسی مطالعه اندیشه سیاسی: متدولوژی کونتینت اسکینر. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۱، ۹۵-۱۱۹.
- والدمن، مرلین (۱۳۷۵). زمانه، زندگی و کارنامه بیهقی (مترجم: منصوره اتحادیه). تهران: نشر تاریخ ایران. (تاریخ اصل اثر ۱۹۸۰)

- Makdisi, G. (1990). *The rise of Humanism in classical Islam and the Christian West*. Edinburgh University Press.
- Melville, C. (2012). *Persian historiography: A history of Persian literature* (E. Yarshater, Ed.). London, New York: I.B Tauris.
- Tully, J. (Ed.) (1988). *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Turner, R. (Ed.) (1987). *Thinker of the twentieth century* (2nd ed.). London and Chicago: ST. James Press.

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۵۴

دوره ۱۲، شماره ۱
زمستان ۱۳۹۸
پیاپی ۴۵